

nam sustinet; de hac re plura indicabimus in Psychologia. Vox articulata ideam exprimens, non autem merus naturalis sonus e. g. gemitus, *terminus* dicitur.

Terminorum tot sunt fere diversae classes, quod idearum. *Terminus* enim e. g. exhibens ideam concretam vel abstractam, eandem ac ipsae appellationem habet. Hae insuper addantur: *terminus positivus* aliquid reale, e. g. *ens*; *privativus* defectum illius quod esse debebat, denotat, e. g. *surdus*, *mutus*; *negativus* vero incapacitatem naturalem ad aliquid exprimit, e. g. *irrationalitas in bruto*.

Univocus eandem constanter ideam refert: *aequivocus* ad diversa significanda inservit, idque vel casu et ex conventionem; vel propter aliquam proportionis aut attributionis relationem, et in hoc postremo casu dicitur *analogus* vel *metaphoricus*, e. g. *pes*, *sanitas*, etc. Adverte, in sermone civili vel scientifico, ne justitiae jura laedantur, terminos eo sensu accipi debere, quem ipsis consensus nationum vel doctorum tribuit.

§. III.

De definitione et divisione.

5. Rerum et nominum explicationi inservit definitio; ideas vero claras efformamus, res per partes examinando; hinc liquet cur utriusque notiones superiori doctrinae adjungamus.

Brevis et clara rei vel nominis explicatio, definitionem constituit, quae, ut ait Tullius, *est oratio, quae, quid sit id de quo agitur, ostendit quam brevissime*: alia igitur est definitio rei, alia nominis. Nominis definitione utimur, quando propter aequivocationem periculum erroris in auditoribus vel lectoribus subest. Rei et nominis definitio fieri plerumque nec potest nec debet, vel propter nimiam claritatem, vel rerum naturae ignorantiam. Rem vel per essentielles proprietates explicamus, vel per eas, quas indiscriminatim in ea cognoscimus; si hoc, definitio duntaxat erit *descriptiva*, nullasque fere regulas postulat; si primum, erit *essentialis*, et ut sit recta, quibusdam subjicitur regulis.

I. *Fiat per genus proximum et differentiam ultimam*. Etenim essentiam et naturam rei explicare debet; essentiam autem rei alicujus per haec duo determinatur; ergo et definitio essentialis: sic recte dices: *Homo est animal rationale*;

non item: *Homo est vivens rationale*, vel: *animal rationale mortale*.

II. *Fiat nec angustior nec latior definito*: secus in utroque casu non erit convertibilis cum definito. Has duas regulas servando, servabimus tertiam et quartam, nempe fiet *clarior definito, omni et soli conveniet definito*.

6. Distributio alicujus totius vel compositi in partes, dicitur *divisio*. *Totum* sive compositum vel *metaphysicum* est, ut comprehensio ideae; vel *physicum*, ut domus; vel *morale*, ut superior cum subditis. Ut divisio utilis et recta evadat, haec sunt servanda.

Sit I. *Adaequata*, hoc est, membra divisa aequent totum. II. *Unum membrum alterum non includat*: sic non recte divideres hominem, in animam, corpus et pedem. III. *Sint membra immediata*, sive ita disposita, ut prius recenseantur generaliora, deinde si opus fuerit, fiat subdivisio in minus generalia. Dicimus *si opus fuerit*: etenim similem confusionem parit nimia ac nulla divisio eorum, quae in considerationem sumuntur.

ARTICULUS II.

DE ALTERA MENTIS OPERATIONE, SEU JUDICIO.

7. Judicamus dum facta duarum aut plurium idearum consideratione, quae conveniunt conjungimus, quae discrepant separamus; unde judicium est *actus mentis idearum convenientiam vel pugnam percipientis*; seu melius, *actus mentis duas aut plures ideas ut convenientes vel ut repugnantem apprehendentis*. Actus iste mentis, e. g. *Deus est justus*, verbis expressus dicitur *propositio*, seu expressio judicii; ejus elementa sunt *subjectum*, sive terminus exprimens ideam, de qua aliquid enunciatur, et *praedicatum*, sive terminus exprimens illud, quod subjecto tribuitur, vel ab eo removetur, denique verbum *est* copulans seu conjungens, vel *non est* separans praedicatum a subjecto.

§. I.

De judicii et propositionis natura.

8. Judicium est simplicissimus mentis actus, licet enim fieri nequeat absque duabus saltem ideis, earum ad invicem

comparatione, et relationis convenientiæ vel pugnae inquisitione; tamen hæc non sunt nisi requisita, et actus ipse, quo apprehenditur prædicatum ut conveniens, vel ut repugnans subjecto, consistit in simplicissimo intuitu *est vel non est*. Hinc patet in quo differat iudicium ab idea vel perceptione, sive hæc fuerit simplex, sive composita et complexa; etenim aliud est apprehendere e. g. murum et albedinem, murum album; aliud vero murum ut album, murum ut non album; in primo casu mens non habet respectum ad relationem duorum vel plurium, sed ad unitatem apprehensionis; in altero autem, ipsa hæc relatio convenientiæ vel non convenientiæ duorum ut talium, unitatem actus constituit; quod quidem manifestam ponit operationis seu actus diversitatem, licet explicitam mentionem affirmationis vel negationis (quæ potius ad extrinsecam iudicii manifestationem, quam ad mentis verbum pertinent) non faciat. Similiter hæc definitio iudicii ab *annutu* sive *ascensu* et *dissensu* mentis præscindit, ut diversitatem tendentiæ intellectus in verum, a tendentiâ voluntatis in bonum tueatur; at enim huiusmodi assensus vel dissensus, non videtur ad iudicii formaliter et elicitive spectati naturam pertinere, sed potius esse duntaxat consequens certitudinem iudicii, vel imperium voluntatis, quæ plurimum in nostra iudicia influunt: secus neque possent dari iudicia, quæ a malevolis hominibus propter rationes cognitæ ut apparentes, feruntur. Similiter quod in iudiciis temerariis ad culpam imputatur, est assensus voluntatis, non vero intellectus, qui est potentia necessaria (1).

(1) Hæc quæ circa iudicii naturam advertimus, respiciunt varias iudicii definitiones passim adhiberi solitas. Sic quia iudicia nostra non manifestamus ad extra, nisi per propositionem aut affirmativam aut negativam, nonnulli in ipsam iudicii definitionem hanc affirmationem aut negationem transferunt, dicendo quod sit *actus mentis, quo ideas per affirmationem conjungimus, vel per negationem separamus*; alii, quod sit velut decretum mentis circa convenientiam aut disconvenientiam idearum: ceteri demum addunt annutum seu assensum et dissensum mentis eidem convenientiæ aut repugnantiae idearum præstitum; quæ omnia nequeunt componi cum intrinseco facultatis volendi et intelligendi discrimine sito in eo, quod intellectus tendat in verum per intuitum et contemplationem, voluntas vero in bonum per prosecutionem et assensum; confunduntque iudicium pro secunda mentis operatione acceptum, cum iudicio seu sententiâ alicujus iudicis aut tribunalis decernentis; nec non assensum seu firmam mentis ad-

Quando prædicatum removetur a subjecto, iudicium et propositio est negativa; sed quaeritur an detur revera iudicium negativum? Si iudicium subjective consideretur, non est negativum quia mens ideas separando positive agit, relate autem ad ideas quæ separantur, sive objective, dicitur et est actu quid negativum.

Sicut iudicio ita et propositioni convenit ut possit esse vera vel falsa. Utrumque verum erit, si subjectum ita se habeat sicut enunciat prædicatum. Erit absolute verum, cum nec per omnipotentiam divinam aliter fieri possit, idque accidit præsertim dum prædicatum est essenziale, e. g. *Totum est majus sua parte*; hypothetice autem verum erit, si agatur de prædicato contingenti, e. g. *Mundus existit; Petrus non mentitur*.

§ II.

Diversae propositionum classes et proprietates exponuntur.

Quaelibet propositio est necessario *affirmativa vel negativa; simplex vel composita; universalis, particularis vel singularis*: atque hæc divisio propositionum dici solet ratione *qualitatis, materiae et quantitatis*.

9. Quid sit propositio affirmativa ex n.º 8 colligitur. In affirmativa prædicatum tribuitur subjecto juxta totam suam comprehensionem, et partem tantum extensionis, quando nempe hæc major est extensione subjecti; secus propositio non esset vera, e. g. *Avari sunt damnati*. In negativa prædicatum removetur a subjecto juxta totam suam

haesionem certitudini alicujus iudicii, cum ipso actu iudicii et cum assensu voluntatis in bonum, ac dependentia quorundam iudiciorum a voluntatis imperio: in hoc postremum revera incidit Storchenau, *Log.* 1. parte, ubi agit de iudicio. Diversas huius vocis *iudicium* acceptiones clare exponit Dugald Stewart *Philos. de l'esprit humain*, t. III, in notionibus præviis. Porro, ex eo quod definiamus iudicium non per quamvis mentis apprehensionem, sed per apprehensionem duarum aut plurium idearum ut convenientium vel ut repugnantium, patet 1º hoc nihil commune habere cum sententiâ Lokii, fortassis iudicium cum idea confundentis, sicut in eum animadvertit Storchenau; 2º posse etiam in nostra sententiâ reddi rationem cur aliqua iudicia temere et inconsiderate fieri dicantur; scilicet ex defectu debitæ attentionis et reflexionis ad detegendam veram idearum convenientiam vel repugnantiam.

extensionem, e. g. *Homo non est brutum*, id est ullum brutum; et juxta totalitatem ideae ejusdem praedicali, scilicet non removetur sensus aut vita, quae in casu constituunt comprehensionem praedicali *brutum*, sed totalitas ideae, seu, ut ita dicam, brutalitas consistens in sensu et vita, ac exclusionem rationalitatis.

10. Simplicitas vel compositio propositionum desumitur ex unitate aut pluralitate subjecti vel praedicali quoad rem, non vero quoad sonum et multitudinem verborum; e. g. propositiones, *Petrus est doctus*, *Qui amat virtutem est Deo acceptus*, sunt simplices; e contra erunt compositae, *Petrus et Paulus sunt docti*, *Petrus aut est doctus aut pius*. Compositae propositiones in simplices plerumque possunt resolvi, ideoque pro earum veritate vel falsitate, ea quae supra monuimus observanda sunt. Ad propositiones compositas pertinent *copulativae*, *disjunctivae*, *conditionales*, *exceptivae*, *comparativae* et *complexae*; haec tamen postremae peculiari quadam praerogativa gaudent; cum enim coalescant ex una propositione *principali* et altera *incidenti*, incidens poterit quandoque in veritatem principalis influere, non tamen semper.

11. Extensio subjecti ad plura vel pauciora individua significanda, determinat *quantitatem* propositionis. Subjectum nullam extensionem habens, seu unicum individuum determinate significans, constituit propositionem *singularem*; aliquot vel aliqua individua indeterminate includens efficit *particularem*, e. g. *aliquis vel aliqui, homines*; demum ad omnia individua alicujus generis vel speciei sese porrigens reddit *universalem*, e. g. *Omnes homines sunt rationales*. Adverte, particulas *aliquis, omnis, etc.* non semper afficere subjectum, et tunc de quantitate propositionum judicandum erit ex natura praedicali, et ex subjecta materia; si praedictum fuerit *essentiale* subjecto, omnia inferiora ejus complectetur, et propositio erit semper *universalis*; si autem *accidentale*, propositio poterit esse vel non esse *universalis*. Haec postrema universalitas dicitur quandoque *moralis*. Subjectum plerumque supponit etiam pro *generibus singulorum*, vel pro *singulis generum, distributive* vel *collective*, ut patebit exemplis (1). Atque hinc colliges,

(1) Primae classis exempla possunt esse ista: *Homines sunt rationales, Europaei sunt albi, vel sunt divites*; quia itaque praedictum *rationales* est *essentiale* subjecto *homines*, hoc sumentur

quid veniat in scholis per *suppositionem termini* alicujus in propositione.

§ III.

Oppositio propositionum.

12. Oppositio est pugna duarum propositionum idem subjectum et praedictum habentium. Ejus usus maximus est in disputationibus. Vera oppositio duo requirit: I. ut sit identitas subjecti et praedicali in utraque oppositarum. II. Ut una destruat quod altera affirmat; ubi alterutrum defuerit, nulla oppositio habetur. Hinc patet cur propositiones universales et particulares non mutata qualitate vel particulares ad invicem, seu ut vocant, *subalternae* et *subcontrariae*, non sint *revera oppositae* (1). Porro ut hujusmodi denominatio-

secundum totam suam extensionem, seu supponit pro omnibus prorsus individuis humanis, et proinde subintelligi debet particula *omnes*; ex subjecta materia constat *esse albos* convenire omnibus Europaeis, et *esse divites* non omnibus; ergo subjectum Europaei in primo casu, licet praedictum sit *accidentale*, sumitur *universaliter* et subintelligitur particula *omnes*; in altero vero casu tantum particula *aliqui* vel *plures* subintelligi potest. Secundae classis exempla haec sunt: *Omnes homines sunt mendaces, Omnes quae sua sunt quaerunt, etc.*; universalitas istarum propositionum est *moralis*, quatenus quod enunciatur, ut plurimum, seu communiter fieri solet, non autem semper et ab omnibus metaphysica universalitate. Tertiae classis exempla sint; in hac propositione, *Omne animal fuit in arca Noë*, subjectum *omne animal* supponit tantum pro generibus singulorum, scilicet ex quovis genere animal aliquod fuisse in arca: et in ista, *Omne animal est mortale*, subjectum supponit pro *singulis generum*, seu pro omnibus individuis omnium generum; sunt namque singula individua mortalia. Quia vero singulis his individuis seorsim etiam spectatis seu *distributive*, convenit mortalitas, hinc idem subjectum *omne animal* sumitur quoque, seu supponit pro *singulis distributive*: e contra in hac propositione: *Apostoli sunt duodecim*, subjectum *Apostoli* non nisi pro collectione eorum seu *collective* supponere potest.

(1) Subalternae propositiones, quae juxta schema mox indicandum altera sub altera jacent, suntque diversae quantitatis, vel ambae affirmantes sunt e. g. *Omnis homo est rationalis, Aliquis homo est rationalis*; vel ambae negantes e. g. *Nullus homo*

nes propositionum, earumque usus, etiam in inferius dicendis necessarius, melius intelligatur, considerandum est schema illud, quo solebant scholastici sensibili ratione hanc oppositionem propositionum exhibere, scilicet scribendo universalem et particularem affirmantem alteram sub altera ad latus sinistrum, et e regione earum universalem et particularem negantem simili ratione. Vocabant insuper universalem affirmantem A, negatem E, particularem affirmantem I, negatem O.

Quando una oppositarum tantum negat, quantum sufficit ad alteram falsam reddendam, dicuntur *contradictoriae* e. g. *nullus homo est rationalis: aliquis homo est rationalis: vel omnis homo est rationalis, aliquis homo non est rationalis.* Quod si una plus neget quam opus sit ad alteram falsam reddendam, dicuntur *contrariae* e. g. *omnis homo est rationalis, nullus homo est rationalis.* Contradictio et contrarietas est semper mutua. (1). Porro communiter dicuntur *contrariae* fieri propositiones mutando solam qualitatem, *contradictoriae* vero mutando insuper quantitatem; sed regula certior,

est brutum, Aliquis homo non est brutum; in utroque casu, quia propositiones particulares sunt ejusdem qualitatis, id est, aequae affirmativae et negativae ac earum universales, jam in his praec continentur, neque proinde per unam negatur seu destruitur quod altera affirmat seu ponit, ideoque deest secunda verae oppositionis conditio; nisi forte illae propositiones particulares sumerentur sensu restrictivo, subintelligendo videlicet particulam *tantum*; at tunc idem esset ac mutare earum qualitatem et hoc ipso desinerent esse subalternae. Subcontrariae, quae juxta dictum schema propositionibus contrariis subjiciuntur, sunt ambae particulares diversae qualitatis, e. g. *Aliquis homo est doctus, Aliquis homo non est doctus;* in his licet una neget quod altera affirmat, tamen deest identitas subjecti; *aliquis* enim et *aliquis homo*, utpote termini indeterminati supponunt pro diversis hominibus et si pro uno eodemque supponerent, jam propositiones istae evaderent singulares: deest itaque in his prima verae oppositionis conditio, scilicet formalis identitas subjecti.

(1) Per se videtur esse manifestum quod dicimus; nam in exemplis allatis, in contradictoriis aequae universalis propositio destruit veritatem propositionis particularis, quam haec illius; sive tandem universalis sive particularis supponatur esse negativa: ita ut verissime dicatur, universali affirmativae per particularem negantem: et huic per illam contradici. Similiter in contrariis.

quinimo certissima cognoscendi utrum sint contrariae vel contradictoriae, est illa superius indicata.

Propositiones contradictoriae hac proprietate gaudent, ut nunquam ambae possint simul esse verae vel falsae; et ratio est, quia in exemplo superiori, universalis negans ab omnibus individuis subjecti excludit rationalitatem, particularis affirmans uni eorum tribuit; ergo si ambae forent simul verae vel falsae, unum idemque individuum foret simul rationale et non rationale, quod intrinsece repugnat. Idem dicatur de altero exemplo. Hinc fluit, quod in contradictoriis ex veritate unius recte inferatur falsitas alterius et vice versa.

Contrariae propositiones nunquam pariter possunt simul esse verae ob eandem repugnantiam quae sequeretur; poterunt tamen quandoque esse simul falsae, quando nempe praedicatum non est de essentia subjecti; sic superius allatae, neque falsae unquam poterunt simul esse, cum praedicatum *rationalitas* sit de essentia subjecti; at istae, *omnis homo est mendax, nullus homo est mendax*, poterunt simul esse falsae.

13. Singularis propositio universali opponitur contrarie, non vero contradictorie, cum et una plus neget quam sit opus ad alterius falsitatem, et ambae possint simul esse falsae in materia contingenti; quae praerogativae competunt tantum contrariis, sicut accidit in hac oppositione, *omnis homo est doctus, Petrus non est doctus.* Et sane propositiones istae, spectata prima regula, quia qualitate differunt, deberent esse *contradictoriae* et tamen sunt *contrariae*, idque facile colligitur ex regula altera a nobis superius laudata; nam singularis propositio, *Petrus non est doctus*, propter omnimodam subjecti determinationem, plus negat quam opus est ad illius universalis falsitatem; sufficit enim dicere *aliquis homo non est doctus*, quod certe est in se quid minus, ac proinde sufficiens. Cum vero, facta hypothesi quod haec tantum particularis esset vera, ambae illae, universalis scilicet et singularis *simul* falsae esse possent, idque tantum proprium sit propositionibus contrariis in quibus praedicatum est contingens sicut in casu evenit; hinc rursus confirmatur illas propositiones esse contrarias non vero contradictorias. Atque inde patet 1° cur philosophi quoad valorem oppositionis singularem propositionem sumant pro universali, sicut et in syllogismis medium terminum singularem pro universali, spectant; 2° regulam discernendi quandonam sit contradictio

vel contrarietas, a nobis laudatam, praeferendam esse illi, quae communiter tradi solet (1).

Propositionibus etiam compositis oppositas efformare frequenter tenemur; ut autem recte fiant, negatio ita erit aptanda, ut singulas subjecti aut praedicati partes eorumque modos, causas, etc. afficiat, utque praesertim generalis regula oppositionis locum habeat. Plura demum praxis magistra docebit.

Foret nunc dicendum de *conversione et aequipollentia* propositionum verum ne multitudine rerum obruamur, haec pauca sufficient. *Conversio* fit per mutationem subjecti in praedicatum et praedicati in subjectum, quin desit propositionis veritas; idque eveniet, simpliciter, non mutata, vel per accidens, mutata propositionis quantitate. *Aequipollentia* habetur reducendo propositiones oppositas per particulam *non* ad eundem sensum: idque fiet in contradictoriis, praefigendo *non* alterutrius subjecto; in contrariis alterutrius copulae. Usus utriusque operationis ad fallacias propositionum detegendas ordinatur. Qui plura cupit, consulat Fortunatum a Brixia (2).

ARTICULUS III.

DE TERTIA MENTIS OPERATIONE.

14. Quando mens duas e. g. ideas conferendo, earum convenientiam vel pugnam non intuetur, veritatis cognoscendae cupida quaerit aliam tertiam ideam, quae cum praecedentibus nexum quemdam habeat; et utramque alternis vicibus cum ista comparando duo iudicia efformat, ex quibus deinde tertium consequitur iudicium, quo de

(1) Id ipsum ulterius confirmatur exemplo propositionum singularium e. g. *Petrus est prudens, Petrus non est prudens; vel hoc ferrum est calidum, hoc ferrum non est calidum;* in quibus, ut patet, non est mutata quantitas sed sola dumtaxat qualitas, et tamen sunt revera contradictoriae, non autem contrariae; idque eruitur ex eo quod alterutra earum neget dumtaxat tantum, quantum necesse est ad suam oppositam reddendam falsam; nec certe poteris ex ipsis contrarias aliter efficere, quam dicendo e. g. *Petrus est imprudens, hoc ferrum est frigidum;* id est, aequivalenter plus negando, quam sit opus ad earum oppositas constituendas falsas.

(2) *Philosoph. mentis* tom. 1, Log. part. 2, sect. 5.

duarum praecedentium idearum pugna vel convenientia pronunciat; atque sic ratiocinatur; unde ratiocinium defini solet: *Mentis operatio, qua unum iudicium ex aliis infertur, propter ejus cum illis connexionem.* Unde, sicut iudicium involvit intuitum convenientiae vel pugnae duarum idearum, ita ratiocinium formaliter consistit in intuitu convenientiae seu nexus tertii iudicii cum duobus praecedentibus seu consequentis cum antecedente. Ratiocinium extrinsecus per terminos et propositiones manifestatum, generice *argumentatio*; et si fuerit completa, minus generice *sylogismus* dicitur: unde argumentatio et sylogismus non est aliud quam expressio ratiocinii, sicut propositio est expressio iudicii. De ratiocinii et sylogismi natura, de principiis quibus innitur, nec non de diversis aliis, quae cum his relationem habent in praesenti articulo agemus.

§. I.

De ratiocinii et sylogismi natura, et de principiis fundamentalibus utriusque.

15. Ex nuper exposita ratiocinii genesi patet, elementa seu materiam ratiocinii esse tres ideas, totidemque iudicia ex ipsis efformata; sylogismi autem tres terminos tribus ideis et tres propositiones tribus iudiciis respondententes. Verum claritatis gratia et ut singularem partium denominationes innotescant, sit exemplum; inquiret nempe animus utrum *Deus* sit *amandus*; posito quod immediate non videat utriusque ideae relationem, assumit tertiam e. g. *summum bonum*, et praecedentes cum ista comparando, duo efformat iudicia: *summum bonum est amandum; Deus est summum bonum;* hinc tertium infer iudicium: *ergo Deus est amandus.* Quod si Deo non competeret *esse summum bonum*, vel summo bono *esse amandum*, primum aut secundum iudicium seu propositio negative enuncianda foret et in tertio iudicio et propositione defectum convenientiae exprimendo, *ergo Deus non est amandus*, haberetur ratiocinium et sylogismus negativus.

In allato exemplo ideae et termini, *Deus, amandus*, constituunt statum quaestionis et dicuntur *extrema*, subjectum *Deus* extremum *minus*, praedicatum seu *amandus* extremum *maius* vocatur; *summum bonum* est idea vel terminus *medius*.